

Renata Mikitiuk

**ZAŁOŻENIA ORAZ ZAKRES REALIZACJI
PROGRAMÓW NAUCZANIA W PUBLICZNYCH
SZKOŁACH POWSZECHNYCH NA TERENIE
LUBELSZCZYZNY (1944–1948)**

Komuniści zdawali sobie sprawę, że inteligencja, chociaż nie tylko, z niechęcią podejdzie do ideologii zawartej w *Manifeście PKWN*. Aby utrzymać władzę i zbudować Polskę socjalistyczną musieli szybko i skutecznie zmienić świadomość całego społeczeństwa. Należało zacząć od najmłodszego pokolenia, od dzieci w szkole. Dlatego też PKWN, a szczególnie Resort Oświaty zaangażował wszystkie swoje siły w odbudowę szkolnictwa. Traktowano to zadanie niemal na równi z odbudową gospodarczą¹.

Do szkół zaczęto wprowadzać programy nauczania oparte na płytkim materializmie i marksizmie. Rzeczywistość przedstawiano w duchu walki klas, nienawiści i pogardy dla poglądów „reakcyjnych” i „idealistycznych”, historię zwłaszcza dzieje najnowsze tłumaczono z perspektywy radzieckiej².

W pierwszym roku szkolnym utrzymano postanowienia ustawy z 11 III 1932 r. dotyczące trzech stopni organizacyjnych szkół, ale już w *Wytycznych organizacji publicznych szkół powszechnych w r. szk. 1944/45*³, rozesłanych do szkół we wrze-

¹ J. Jakubowski, *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944–1948*, Warszawa 1975, s. 215.

² W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–1990*, Warszawa 1991, s. 194–195.

³ J. Doroszewski, *Główne kierunki rozwoju szkolnictwa podstawowego na Lubelszczyźnie w latach 1944–1948*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 1988, T. XII–XIV, s. 186.

śniu przez Resort Oświaty podkreślano, że „[...] naczelnym postulatem pracy organizacyjnej w szkołach powszechnych w roku b. będzie wyrównanie strat i braków spowodowanych warunkami okupacyjnymi oraz złagodzenie skutków wadliwego systemu przedwojennego [...]”⁴. *Wytyczne* zalecały, by uzupełnić braki wynikające z usunięcia ze szkół w czasie okupacji nauki historii i geografii oraz ograniczenia nauki języka polskiego. Uzupełnienia te miały nastąpić poprzez podniesienie liczby godzin nauczania przedmiotów wyeliminowanych przez okupanta z programów szkolnych, bez zwiększenia jednak ogólnego wymiaru godzin lekcyjnych, który w szkołach III stopnia wynosił w klasach V–VII po 30 godzin tygodniowo⁵.

Nadal funkcjonowało nazewnictwo trzech stopni organizacyjnych szkół. Ostatecznie po roku zrezygnowano z ich stosowania⁶. Właśnie instrukcja ta zapoczątkowała przebudowę dotychczasowej szkoły powszechnej trzystopniowej w szkołę jednolitą o jednakowym programie i jednorocznych klasach. Na przykład, szkoły powszechne I stopnia z jednym nauczycielem Resort Oświaty zalecał przekształcić w szkoły niepełne z trzema lub czterema klasami jednorocznymi. W większych ośrodkach zalecił organizowanie tzw. szkół zbiorczych, tj. pełnych szkół III stopnia, opartych o podbudowę szkół niepełnych z czterema lub pięcioma niższymi klasami jednorocznymi dla dzieci młodszych. W podobny sposób zalecano zmieniać szkoły I stopnia o dwóch nauczycielach na szkoły niepełne z pięcioma lub sześcioma klasami jednorocznymi, a dotychczasowe szkoły sześcioklasowe II stopnia – na pełne szkoły siedmioklasowe. Ponadto sieć szkół niepełnych miała zostać rozbudowana. Droga dzieci do takiej szkoły nie mogła przekraczać 3 km. W przypadkach, gdy długość drogi dziecka do szkoły zbiorczej przekraczała 4 km ustalono, że uczniowie powinni byli być dowożeni lub podwożeni⁷.

⁴ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964, s. 713.

Istnieje pewna rozbieżność dotycząca daty rozesłania *Wytycznych* do szkół, Jakubowski, *Polityka oświatowa...*, s. 55 twierdzi, że miało to miejsce 12 września 1944 r., natomiast E. Zachajkiewicz, *Przemiany organizacyjne szkolnictwa województwa lubelskiego w okresie XX-lecia Polski Ludowej*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 1966, t. II, s. 55, uważa, że zostały przesłane szkołom okólnikiem Resortu Oświaty z dnia 14 września 1944 r.

⁵ S. Mauersberg, *Reforma szkolnictwa w Polsce w latach 1944–1948*, Wrocław 1974, s. 52.

⁶ J. Doroszewski, *Koncepcje rozwiązań organizacyjno-programowych w szkolnictwie polskim w okresie PKWN*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 1982, t. X, s. 63.

⁷ APL, KOSL, 10, Referat wizytatora Tomasza Łyska wygłoszony 26 I 1945 r. na zjeździe wójtów województwa lubelskiego.

Wytyczne zmieniały więc tylko najbardziej rażące przepisy organizacji szkolnictwa. Likwidowały podział szkoły na trzy stopnie organizacyjne, wprowadzały klasy jednoroczne znosząc dwu i trzyletnie. Zapisano w zakończeniu: „Zamierzona reorganizacja szkół jako sięgająca dość głęboko w dotychczasowy ustrój szkolnictwa powszechnego, winna być dokonywana stopniowo. Prace wstępne rozpocząć należy od akcji uświadamiającej rodziców, nauczycieli i organy samorządowe. Podkreślając znaczenie społeczne i oświatowo-kulturalne, uwypuklić należy główny cel przyświecający projektowanej reorganizacji, jakim jest stworzenie możliwości jednolitej i dobrej szkoły dla wsi i miasta oraz zatarcie upośledzeń, wynikających ze zbyt sztywnego interpretowania i wykonania obowiązujących przed wojną ustaw.” Wszystkie zmiany były dokonywane bardzo ostrożnie i nierygorystycznie⁸.

W związku z tym Wytyczne nie miały charakteru obowiązującego, jak również nie miały w tym momencie podstaw prawnych, gdyż obowiązywała jeszcze ustawa o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 r.

Mimo jednak zachodzących przeobrażeń w roku szkolnym 1944/45 w dalszym ciągu dominowały szkoły najniżej zorganizowane, tj. I stopnia o jednym nauczycielu – 39,5% i o dwóch nauczycielach – 21,2%. Trochę mniej było szkół II stopnia o trzech nauczycielach – 12,9% i o czterech – 6,9%. Szkoły III stopnia (o pięciu i większej liczbie nauczycieli) stanowiły nieco poniżej 1/5 ogółu (19,5%)⁹.

Równocześnie przystąpiono do pracy nad przystosowaniem przedwojennych programów nauczania do nowej ideologii. W połowie września Kuratorium rozesłało do szkół *Uwagi w sprawie programu nauczania języka polskiego, historii i geografii w publicznych szkołach powszechnych w 1944/45 roku szkolnym*. Na wstępie, zgodnie z wytycznymi, przywrócono w publicznych szkołach powszechnych program nauki wprowadzony w życie przed 1939 rokiem, z uwzględnieniem przemian zachodzących w życiu kulturalnym i społecznym, nie ograniczając jednak nauczyciela i dopuszczając swobodę wyboru tematu tam „gdzie ten wybór jest uzasadniony i konieczny”¹⁰.

W roku szkolnym 1945/46 zaczęły obowiązywać nowe plany godzin i programy nauczania wprowadzone zarządzeniem ministra oświaty z 18 VIII 1945 r. Porównując do roku poprzedniego, mimo że nie był to jeszcze pełny program nauczania,

⁸ Z. Mańkowski, *Z problemów przeobrażeń kulturalnych w okresie PKWN*, „Rocznik Lubelski” 1964, s. 92.

⁹ J. Doroszewski, *Główne kierunki ...*, s. 187.

¹⁰ APL, KOSL, 1, *Uwagi w sprawie programu nauczania języka polskiego, historii i geografii w publicznych szkołach powszechnych w 1944/45 roku szkolnym*. Zał. do nr 759 – I/44.

zauważalne były zmiany. Wymiar godzin nauczania został zwiększony o 10 godzin tygodniowo ze 183 w siedmiu klasach przewidzianych w programie nauki w publicznej szkole powszechnej III stopnia z 1934 r. do 193 godzin tygodniowo (tabela 1). W klasie I liczba godzin wzrosła z 18 do 21 godzin tygodniowo, w klasie II – z 21 do 23, w klasie VI z 30 do 32, a w klasie VII z 29 do 32. W pozostałych klasach liczba godzin nie uległa zmianie¹¹.

Zwiększono liczbę godzin przeznaczonych na naukę języków obcych (po 4 godziny tygodniowo w klasach VI i VII) oraz języka polskiego (z 43 do 46), historii (z 8 do 10), geografii (z 12,5 do 13,5), przyrody z fizyką (z 14,5 do 16,5), matematyki (z 27 do 33) i rysunku (z 13 do 14). Zmniejszono ilość zajęć praktycznych (z 25 do 14 godzin) oraz śpiewu (z 12 do 10 godzin)¹².

Należy zaznaczyć, że dość istotne różnice w planach występowały w szkołach o różnym stopniu organizacji. Tworzone były przykładowe lekcje dla szkół z liczbą uczniów do 40 z 1 lub 2 nauczycielami, dla szkół z liczbą uczniów od 81 do 120

Tabela 1. Zasadniczy plan godzin na rok szkolny 1945/46

Lp.	Przedmiot	Klasy							Licz. godz. w tygodniu
		I	II	III	IV	V	VI	VII	
1.	religia	2	2	2	2	2	2	2	14
2.	j. polski	8	8	8/6*	8/6*	6	5	5	46
3.	j. obcy	–	–	–	–	–	4	4	8
4.	historia	–	–	0/2**	0/2**	3	3	2	10
5.	geografia	–	–	–	–	3	3	3	13½
6.	przyroda	–	–	4	5	3	3	3	13½
7.	matematyka	4	5	5	5	5	5	4	33
8.	fizyka	–	–	–	–	–	–	3	3
9.	rysunek	2	2	2	2	2	2	2	14
10.	prace ręczne	2	2	2	2	2	2	2	14
11.	śpiew	1	2	2	2	2	1	–	10
12.	w-f	2	2	2	2	2	2	2	14
Razem		21	23	27	28	30	32	32	193

Źródło: APL, KOSL, 33.

* 8/6 = I półrocze 8 godz., II półrocze 6 godz.

** 0/2 = I półrocze 0 godz., II półrocze 2 godz.

¹¹ S. Mauersberg, op.cit., s. 162.

¹² Ibidem, s. 162.

i 2 lub 3 nauczycielami. Jako przykład w tabeli 2 przedstawiony został plan godzin dla szkół do 40 uczniów przy 1 nauczycielu¹³.

Analizując plan godzin klasy I można zauważyć, że w szkołach wyżej zorganizowanych tygodniowo realizowano 8 godzin języka polskiego, natomiast w szkole o 1 nauczycielu tylko 6, ponadto uległa zmniejszeniu liczba godzin przeznaczona na rysunek i prace ręczne tylko po ½ godziny tygodniowo, nawet lekcja wychowania fizycznego zmniejszona została z 2 godzin do 1. W sumie tygodniowo w klasie I z 1 nauczycielem realizowano nie 21 a 15 godzin. Zajęcia odbywały się wspólnie z klasą II, co dodatkowo utrudniało prowadzenie lekcji.

Zasadniczy plan godzin na rok szkolny 1945/46, który obowiązywać miał szkoły z 4 i większą liczbą nauczycieli oraz plany dla szkół o 1, 2 i 3 nauczycielach zostały następnie przekazane przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego wszystkim inspektorom szkolnym w okręgu.

Nieznaczące zmiany zostały wprowadzone do programów nauczania. Dotyczyły one np. języka polskiego, w którym zostały uwzględnione przeżycia z lat wojny i okupacji, zagadnienia dotyczące współczesności oraz podstawy wiedzy obywatelskiej. Zbytним poparciem nauczycieli nie cieszył się, a wręcz budził zastrzeżenia, nowy dobór lektur, niekiedy nieadekwatny do możliwości umysłowych uczniów. Krytykowane było umieszczenie wśród lektur dla klasy VI *Pana Tadeusza*, a dla klasy VII *Chudego literata* i *Powrotu posła*, dla zrozumienia których potrzebna był dobra znajomość epoki, a nawet pewna znajomość języka francuskiego. Widoczne zmiany wprowadzono w programie nauki historii, która obejmowała dzieje Polski z uwzględnieniem najważniejszych wydarzeń z historii powszechnej. Szczególną uwagę zwrócono na rozwój społeczny i gospodarczy kraju oraz na ruchy chłopskie i robotnicze, wykreowano nowych bohaterów (np. Jarosław Dąbrowski, Ludwik Waryński). W drugim półroczu do klasy III i przejściowo IV wprowadzono poga-

Tabela 2. Szkoły z liczbą uczniów do 40 przy 1 nauczycielu

	Przedmiot	Klasy	
		I i II	III i IV
1.	religia	2	2
2.	j. polski	6	6
3.	historia	–	1
4.	geografia	–	4
5.	przyroda	–	
6.	matematyka	4	4
7.	rysunek	½	1
8.	prace ręczne	½	1
9.	śpiew	1	1
10.	w-f	1	1
Razem		15	21

Źródło: APL, KOS L, 33.

¹³ APL, KOSL, 33, Szkoły z liczbą uczniów do 40 przy 1 nauczycielu.

danki prehistoryczne (2 godziny tygodniowo). Program pogadarek oraz przeznaczony do nich podręcznik Janiny Przeworskiej *Życie ludzi w dawnych wiekach* został uznany przez nauczycieli za zbyt trudny. Nowym programem nauczania został wprowadzony do szkoły powszechnej język obcy (rosyjski, angielski, francuski lub niemiecki). Preferowano zasadę nauki jednego języka w szkole, z tym że kładziono nacisk na nauczanie języków: rosyjskiego, angielskiego i francuskiego próbując ograniczyć naukę języka niemieckiego¹⁴.

Programy nauczania obowiązujące w roku szkolnym 1945/46 zostały wprowadzone dosyć późno. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego informowało, że część szkół wprowadziła je faktycznie dopiero w drugim półroczu. Realizacja programów natrafiła na liczne trudności związane między innymi z: 1) brakiem podręczników dla uczniów i nauczycieli oraz pomocy naukowych; 2) słabym przygotowaniem uczniów, nie zawsze odpowiadającym wymogom stawianym przez program; 3) słabym przygotowaniem nauczycieli, zwłaszcza niewykwalifikowanych; 4) trudnymi warunkami pracy nauczycieli (zbyt duża liczba uczniów przypadająca na jednego nauczyciela, trudności materialne)¹⁵.

Stosunkowo najmniejsze problemy realizacyjne sprawiały programy języków obcych. Ponieważ poza podręcznikiem i wykwalifikowanym nauczycielem, nie wymagały one ani wiedzy wyniesionej z klas niższych, ani większej liczby pomocy naukowych. Poważniejsze trudności sprawiał język polski w klasach starszych. Występowały tu braki w przygotowaniu z okresu okupacji, nastąpiło również przesunięcie znacznej części gramatyki z przedwojennych klas starszych do młodszych. Pewne zastrzeżenia nauczyciele z okręgu lubelskiego wysuwali w stosunku do lektur klas VI i VII, takich jak *Pan Tadeusz*, twierdząc, że nie wzbudza on zainteresowania uczniów, natomiast *Olimpijczyk* nie koreluje zupełnie z wiadomościami dzieci, z kolei *Oda do młodości* jest za trudna, wymaga wyjaśniania niemal każdego zwrotu. Uznano natomiast za celowe wprowadzenie działu „Ogólne wiadomości o książce, piśmiennictwie i stylu”. Ćwiczenia ortograficzne i słownikowe odpowiadały poziomowi umysłowemu młodzieży i były możliwe do zrealizowania. Brak podręczników, słabe przygotowanie uczniów, zwiększone wymagania programowe były główną przyczyną niezrealizowania materiału, zwłaszcza w zakresie gramatyki i podstawowych wiadomości o literaturze. W związku z tym nauczyciele apelowali o: a) obniżenie godzin dla nauczycieli uczących języka polskiego; b) dostar-

¹⁴ S. Mauersberg, op.cit., s. 163–164.

¹⁵ APL, KOSL, 10, Stan szkolnictwa powszechnego na koniec roku szkolnego 1945/46.

czenie kompletu lektur, przynajmniej po 2 na klasę; c) wyposażenie bibliotek w słowniki, encyklopedie, czasopisma itp.¹⁶

Poważne trudności sprawiła również realizacja programu geografii. Materiał nauczania w poszczególnych klasach, według opinii nauczycieli, był zbyt trudny dla uczniów, zbyt obszerny i różnorodny przez to zmuszał nauczycieli, do powierzonego, niekiedy werbalnego ujęcia. Również odnośnie przyrody sugerowano, że materiał przyrody żywej w kl. VII jest przeładowany, pewne punkty np. wyróżnianie komórek tkanki palisadowej w liściu należałoby skreślić, a materiał zmodyfikować, dostosowując poszczególne działy do pory najliczniejszego występowania pewnych roślin, czy zwierząt¹⁷.

Program matematyki zarówno pod względem treści, jak i możliwości realizacyjnych nie budził zastrzeżeń. Z kolei zagadnienia z zakresu fizyki, uważano za mało dostępne dla uczniów kl. VII. Często brakowało uczniom właściwej wiedzy matematycznej. Czas przeznaczony na naukę fizyki był zbyt ograniczony. Ogromnym problemem był brak pomocy naukowych do ćwiczeń¹⁸.

W zakresie nauczania historii trudność uczniom sprawiały zagadnienia społeczno-polityczno-ustrojowe. Sytuację pogarszał brak odpowiednich podręczników, obrazów i map, słabe przygotowanie nauczycieli¹⁹.

O wiele lepiej opracowany został program nauczania wprowadzony zarządzeniem ministra oświaty z 24 czerwca 1946 r. na rok szkolny 1946/47. Zawierał on również materiał nauczania przeznaczony dla klas VIII. Plan godzin w szkole o 8 klasach liczył w sumie 227 godzin tygodniowo, w tym na klasę VIII przypadało 32 godziny. Natomiast w szkołach siedmioklasowych liczba godzin tygodniowo wzrosła o 2 godziny w porównaniu do 1945 r. (ze 193 do 195). Wzrost ten dotyczył klasy IV (z 28 do 29 godzin) i V (z 30 do 31 godzin). W klasie VIII zostały wprowadzone nowe przedmioty: nauka o Polsce i świecie współczesnym (2 godziny tygodniowo), geologia (3 godziny tygodniowo) oraz chemia (także 3 godziny, w pierwszym półroczu). Nadal występowały poważne różnice w wymiarze godzin uzależnione od stopnia organizacyjnego szkół i nadal w szkołach niżej zorganizowanych praktykowano naukę w klasach łączonych, co nie było rozwiązaniem zbyt korzystnym²⁰.

Roczne doświadczenia pozwoliły przeanalizować i zweryfikować program nauczania. Program ten był po części uzupełnieniem programu z roku ubiegłego,

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ S. Mauersberg, op.cit., s. 166.

a częściowo jego przeróbką. W zakresie języka polskiego, np. poszerzono zagadnienia dotyczące życia, obyczajów, pracy w regionie i kraju, tradycji, dążeń niepodległościowych i rewolucyjnych, sylwetek wybitnych Polaków²¹. W klasie I zastąpiono temat: „Przeżycia dziecka i jego rodziny w czasie wojny” tematem „Współpraca i współzycie dziecka z inni ludźmi w środowisku”. Dział „Ogólne wiadomości o książce” uzupełniono przez dodanie zagadnień: „Higieniczne przekładanie kartek”, „Zakładka”. Tygodniowy wymiar godzin zmniejszono o 1 godzinę. W klasie II uwzględniono poprawki w zakresie ćwiczeń gramatycznych. W klasie VI z dawnego programu wykreślono utwór Elizy Orzeszkowej *ABC* a dodano: Haliny Zdzitowieckiej-Jasieńskiej *Biblioteki dawniej i dziś*, przeniesiono do klasy VII utwór Adama Mickiewicza *Pan Tadeusz*. Ćwiczenia słownikowe i program z gramatyki pozostały prawie bez zmian. W ortografii wprowadzono oprócz „ó” niewymiennego, „rz” niewymiennego pisanie „h” i „j” po c, s, z oraz współrzędne łączenie zdań przy pomocy spójników: i, oraz, tudzież, albo, czy, ni, ani, bez użycia przecinka. W klasie VII program nauczania j. polskiego został skonstruowany na tych samych zasadach jak w klasie VI²². Najwięcej poprawek, przeważnie gramatycznych, znajdowało się w języku angielskim, francuskim, zdecydowanie mniej w niemieckim, natomiast prawie bez zmian pozostawał program języka rosyjskiego w klasie VI. W programach języków obcych do klasy VII z roku 1945/46 obowiązywało nauczanie języków według programu klasy VI, w programach na 1946/47 wprowadzono osobne treści dla kl. VII – bardzo szczegółowe i dobrze opracowane. Ponadto w starych programach przewidziane były 4 godziny przeznaczone na ten przedmiot, w nowych 3 godziny²³.

Obowiązujący do tej pory program historii klas V–VII został przerzucony do klas IV–VI. Natomiast w klasie VII i VIII wprowadzono systematyczny kurs historii powszechnej od starożytności do końca I wojny światowej. Wprowadzono zatem cykliczny układ programu historii, cykl pierwszy, propedeutyczny – w klasach IV–VI, cykl drugi, systematyczny – w klasach VII i VIII²⁴.

W 1946/47 został wprowadzony do klas VIII nowy przedmiot: nauka o Polsce i świecie współczesnym. Ministerstwo przywiązywało wielką wagę do tego przedmiotu. Wiedza tam zdobyta miała prowadzić do „należytego rozumienia współczesności”, miała na celu „ugruntowanie patriotyzmu, kształtowanie świadomości narodowej, przywiązanie do kultury polskiej i jej postępowych tradycji, ukazywa-

²¹ Ibidem.

²² APL, KOSL, 10, Program na rok szkolny 1946/47.

²³ Ibidem.

²⁴ S. Mauersberg, op.cit., s. 166–167.

nie związków łączących narody słowiańskie, łączności interesów i celów demokratycznych wspólnot narodowo-państwowych”. Treści programowe zostały podzielone na dwie grupy: minimum obowiązujące uczniów oraz tematykę dla nauczycieli. W programie umieszczono genezę współczesnego świata (od rewolucji francuskiej do II wojny światowej) początki Polski Ludowej (ruch oporu, PKWN, nowe granice), zasadnicze zagadnienia dotyczące współczesności (społeczno-ekonomiczne i prawno-ustrojowe) oraz charakterystykę Polski współczesnej (kraj i człowiek, ustrój polityczny, polityka zagraniczna)²⁵. Był to najlepszy sposób na indoktrynowanie młodego pokolenia, na kształtowanie społeczeństwa zgodnie z wizją ekipy rządzącej.

W nauczaniu przyrody podniesiono w klasie V wymiar godzin z 3 do 5. Wprowadzono nowe tematy z biologii. Duży nacisk położono na klasyfikację zwierząt i roślin. Program (w zestawieniu z poprzednim) jeszcze bardziej podkreślał prowadzenie hodowli przez uczniów, organizację wycieczek, a w związku z tym prowadzenie obserwacji. W klasie VI obowiązywał program jak w dawnych klasach VII²⁶.

Wiadomości z fizyki i chemii rozszerzono przez wprowadzenie nowych zagadnień: magnesy, elektryczność, skład powietrza, chemiczny skład wody, minerały i skały. Program w klasie VI objął materiał dawniej klasy VII, przy omawianiu zagadnienia pracy wzięto za jednostkę pracy tylko kilogramometr, a opuszczono: erg i dżul. W klasie VII obowiązywał program klasy VI rozszerzony o wiadomości: 1) zmiany stanu skupienia ciał, 2) fizyka cząsteczkowa, 3) ciepło jako energia, 4) drganie i fale, 5) akustyka²⁷.

Program matematyki oraz rysunków od I do V klasy nie uległ zasadniczym zmianom. Zmieniony układ obowiązywał w zakresie śpiewu. Pieśni zostały dokładniej omówione, ćwiczenia i wiadomości wyraźnie wydzielone. Wiadomości o kompozytorach i muzyce w klasie V rozszerzone. Wykreślono z programu śpiew na trzy głosy. Oprócz śpiewu wprowadzono w klasie VI i VII inscenizację, słuchanie muzyki. W klasie VII wprowadzono jedną godzinę śpiewu, której w programach z roku szkolnego 1945/46 nie było. Program śpiewu w klasie VII był bardzo zbliżony do programu klasy VI. Natomiast program wychowania fizycznego został rozszerzony przez wprowadzenie tańców narodowych i regionalnych oraz ćwiczeń i gier terenowych²⁸.

²⁵ Ibidem, s. 167.

²⁶ APL, KOSL, 10, Program na rok szkolny 1946/47.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

Wprowadzenie nowych elementów w materiale nauczania, nowy kierunek wychowawczy, brak wskazówek metodycznych, brak interpretacji co do sposobu i zakresu traktowania poszczególnych partii materiału naukowego były przyczynami trudności w realizacji programu²⁹. Szkoły miejskie w Lublinie, próbując sobie radzić z problemem, wprowadziły w starszych klasach „Tekę szkolną” – czasopismo wydawane przez Oddział Lubelski P.Z.W.S., zawierające materiał programowy z j. polskiego, historii, geografii, przyrody i matematyki opracowany na dany miesiąc. Miesięcznik ten zastępował podręczniki dając nauczycielowi i uczniom dobrze opracowany materiał. O tym czasopiśmie natomiast nie słyszano na przykład w powiecie bialskim czy biłgorajskim, w których obserwowano ewidentny brak łączności z terenem. W powiatach tych uczniowie i nauczyciele ciągle jeszcze korzystali z nielicznych przedwojennych podręczników bądź uczyli bez podręczników jedynie w oparciu o pamięć czy dyktując całe teksty³⁰.

Większość nauczycieli w okręgu dążyła do pełnej realizacji programu, chociaż często można było spotkać przypadki braku fachowości, gdy nauczyciel przerabiał przewidziany na daną klasę materiał bez względu na to, czy był on dla danej grupy uczniów odpowiedni, czy też nie. W przypadku braku wyników często twierdził, że program jest za trudny. Niezbędną czynnością w takich sytuacjach było, niestety rzadko spotykaną, cofnięcie się z materiałem do poprzedniej klasy dla przypomnienia niezbędnych wiadomości³¹.

Jak wynika ze sprawozdań w większości szkół panował chaos pojęć, werbalizm, bardzo wolny rozwój języka i jego niepoprawność w mówieniu i pisaniu, charakterystyczny nie tylko dla szkół wiejskich. Widać to było w pracach pisemnych, najczęściej nieprzygotowanych odpowiednio, niepoprawnych pod względem stylu, gramatyki i ortografii. W szkołach często zaniedbywana była graficzna strona pisma³².

Zebrany materiał wskazywał na zadawalające w ówczesnych warunkach wykonanie programu w zakresie klas od I do IV. Większe trudności stwarzał program historii w kl. IV jako zbyt obszerny. Trudności, zwłaszcza w szkołach wiejskich, sprawiał również program matematyki w kl. III (rozszerzony zakres matematyki do 10 000 i umiejętność wykonywania działań w tym zakresie). Wykonanie pro-

²⁹ Ibidem, 9, Materiały sprawozdawcze na zjazd kuratorów okręgów szkolnych w dniu 9–11 VI 1947 r.

³⁰ AAN, Zespół Ministerstwa Oświaty, Departament Szkolnictwa Ogólnokształcącego, 1301, Sprawozdanie z wizytacji szkolnictwa powszechnego w Okręgu Szkolnym Lubelskim, przeprowadzonej w dniach od 16 do 29 IV 1947 r.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

gramu w klasach V–VII przeciętnie było niższe od stawianych wymagań. Obszerność materiału, brak podręczników dla uczniów i nauczycieli, szczególnie brak nauczycieli z dodatkowymi kwalifikacjami, składały się na pobieżne realizowanie programu. Szczególne trudności występowały w realizacji zagadnień z zakresu historii, geografii, fizyki i biologii. W realizacji programu historii dużą trudność sprawiały tematy dotyczące ruchów wolnościowych i przemian społecznych. Nauka botaniki oraz fizyki i chemii bez przyrządów, traktowana werbalnie nie dawała pożądaných rezultatów³³.

Innymi przeszkodami w opracowaniu programu była ciężka sytuacja materialna szkoły i nauczycieli, zbyt duże obciążenie nauczycieli (zbyt duża liczba uczniów przypadająca na jednego nauczyciela), ogólny brak pomocy naukowych, podręczników, zwłaszcza w klasach starszych, brak pracowni przedmiotowych. Poważnym problemem był znaczny procent nauczycieli niewykwalifikowanych (ponad 20%). Realizacji programu nie sprzyjały również dłuższe przerwy w nauce, spowodowane epidemią odry i ostrą zimą³⁴.

W okręgu lubelskim w poważnym stopniu brakowało podręczników, np. uczniowie w pow. bialskim i biłgorajskim nie posiadali książek, które zostały wydane jeszcze w roku szkolnym 1945/46 (do klas III–V). Występowały trudności z kupnem podręczników w miejscowych księgarniach. Natomiast można było je nabyć u handlarzy po cenach 2–3 razy wyższych (pow. bialski). Nie wywiązywał się ze swoich obietnic Związek Księgarzy Polskich, który złożył w Ministerstwie Oświaty oświadczenie i zapewnienie, że rozprowadzi podręczniki do szkół³⁵.

W całym okręgu w zakresie języka polskiego i matematyki w klasach I–IV zaopatrzenie w podręczniki sięgało przeciętnie od 80 do 90%. Znacznie słabsze było w stosunku do geografii, przyrody i historii (25–30%). W klasie IV i V ilość podręczników do j. polskiego wynosiła 80–90%, do matematyki, geografii, przyrody i historii od 50 do 70%, w klasach VI i VII do j. polskiego około 50%, do przyrody od 50% do 70%. W zakresie klas starszych ewidentnie odczuwano brak podręczników do nauki przyrody i fizyki (klasa V), w klasie VI i VII do j. polskiego, matematyki, przyrody, geografii, fizyki i historii. Ponadto odczuwalny był brak podręczni-

³³ APL, KOSL, 9, Materiały sprawozdawcze na zjazd kuratorów okręgów szkolnych w dniu 9–11 VI 1947 r.

³⁴ Ibidem.

³⁵ AAN, Zespół Ministerstwa Oświaty, Departament Szkolnictwa Ogólnokształcącego, 1301, Sprawozdanie z wizytacji szkolnictwa powszechnego w Okręgu Szkolnym Lubelskim, przeprowadzonej w dniach od 16 do 29 IV 1947 r.

ków dla nauczycieli, przede wszystkim do zagadnień nowych, znajomości których nie wyniosła kadra pedagogiczna z zakładów kształcenia nauczycieli³⁶.

W roku szkolnym 1947/48 zaczęły obowiązywać nowe plany godzin i przejściowe programy nauczania przeznaczone dla szkół powszechnych ośmioklasowych³⁷.

Na ich podstawie nieznacznie wzrosła tygodniowa liczba godzin nauki w zasadniczym planie z 227 w roku poprzednim do 230 godzin w ośmiu klasach³⁸.

Program z kolei w niewielkim stopniu różnił się od programu przejściowego obowiązującego w roku szkolnym 1946/47. Należy zaznaczyć, że pod koniec 1947 r. zostały wydane w formie broszur oddzielnych dla każdego przedmiotu, programy nauki dla szkół ośmioklasowych. Program każdego przedmiotu zawierał materiał i wyniki nauczania, ponadto uwagi wstępne, poznawcze i cele wychowawcze, uwagi metodyczne oraz uwagi do całości programu. Na przykład, w programie języka polskiego (cele wychowawcze) można przeczytać, że nauka języka polskiego i innych przedmiotów miała wychować uczniów „na świadomych szermierzy wolności, demokracji, postępu i humanitaryzmu, ma budzić cześć dla bohaterów walki o te ideały w przeszłości, kult społecznie użytecznej pracy we wszystkich jej przejawach, a odporny stosunek względem wszelkiego rodzaju pasożytnictwa społecznego, głęboki szacunek dla zbiorowego wysiłku i chęć aktywnego w nim udziału”. Zwrócono uwagę (cele poznawcze) na kształcenie sprawności oraz poprawności posługiwania się językiem polskim, zachęcano do czytelnictwa oraz samodzielnego uzupełniania wiedzy. Treści programowe zostały podzielone na dwa cykle: propedeutyczny (klasy I–V) i systematyzujący (klasy VI–VIII)³⁹.

Nadmierne rozbudowywanie programów szkolnych, podnoszenie wymagań w stosunku do ucznia i nauczyciela, nie wpływały pozytywnie na wyniki nauczania. Poziom wiedzy uczniów od początku nie był zadawalający. Minister oświaty w roku 1948 r. wydał zarządzenie, w którym zalecił przeprowadzenie w czerwcu próbnych badań wyników nauczania. Badania dotyczyły uczniów klas V, VII, IX i XI z zakresu języka polskiego i matematyki. Do 1949 r. zostały przeanalizowane tylko materiały dyktand i zadań matematycznych z klasy V i VII i na tej podstawie M. Falski, który je opracował, twierdził: „Najogólniejszy wniosek, wynikający z opracowania materiałów dyktanda i rachunków w klasie V i VII jest ten, iż poziom przeciętny umiejętności uczniów, a tym samym poziom osiągnięć szkoły, pozostaje w tyle za

³⁶ APL, KOSL, 9, Materiały sprawozdawcze na zjazd kuratorów okręgów szkolnych w dniu 9–11 VI 1947 r.

³⁷ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty, 1947, nr 4, poz. 90.

³⁸ APL, KOSL, 163, Plan godzin.

³⁹ S. Mauersberg, op.cit., s. 200–201.

wymaganiami i nie jest, nawet przy bardzo wyrozumiałym ocenianiu, zadawalający”⁴⁰. Wynikało z tego, że wiedza i umiejętności ucznia nie odpowiadały wymaganiom programowym. Wpływ na to miały już wcześniej omawiane czynniki: mała ilość podręczników, pomocy naukowych, przeładowany program, brak kadry pedagogicznej, nieodpowiednie przygotowanie nauczycieli pod względem wykształcenia ogólnego i metodycznego, brak nauczycieli specjalistów o dodatkowych kwalifikacjach, zróżnicowany poziom wiedzy uczniów (skutek wojny), przerwy w nauce w okresie zimowym i wiosennym (mrozy i roztopy).

Pilną sprawą było również upowszechnienie oświaty dla dorosłych, zwłaszcza na poziomie szkoły powszechnej i walka z analfabetyzmem. Oświata dla dorosłych pozostawała w gestii Kuratorium, w ramach którego funkcjonował Wydział Kultury i Oświaty Dorosłych. W tym okresie i przez kolejny rok opierano się głównie na przedwojennym dorobku organizacyjnym, programach nauczania i podręcznikach. Program szkół powszechnych dla dorosłych obejmował zakres programu dla szkół dziennych. Kursy o Polsce przeznaczone były dla osób, które ukończyły szkołę okupacyjną. Uzupełniały one wiedzę z j. polskiego, historii i geografii. Odmianę tej formy stanowiły kursy dla przedpoborowych obejmujące młodzież z dwóch roczników przed poborem do wojska. Na kursach tych przerabiany był materiał pełnej szkoły podstawowej oraz szczebel początkowy. Natomiast kursy nauki początkowej przeznaczone były wyłącznie dla analfabetów⁴¹.

Wprowadzenie nowych zasad politycznych i ideologicznych do ustroju powojennej Polski przyczyniło się również do zmian w szkolnictwie. Komuniści umacniali swą władzę między innymi poprzez upowszechnianie oświaty, która wykorzystywana była do celów propagandowych, do forsowania treści marksistowsko-leninowskich. Z jednej strony propagowano czytelnictwo, ale z drugiej strony polecane lektury nastroczały wiele wątpliwości. Walka z analfabetyzmem budziła powszechne poparcie, ale przekazywane treści były tendencyjne.

⁴⁰ M. Falski, *Fragmety prac z zakresu oświaty 1945–1972*, „Studia Pedagogiczne” 1973, t. XXVII, s. 75–78.

⁴¹ J. Saran, *Szkoły i kusy w zakresie kształcenia podstawowego dorosłych na Lubelszczyźnie w latach 1944–1975*, [w:] *Szkoła XX wieku w procesie przeobrażeń organizacyjno-programowych. Wybrane zagadnienia, studia i rozprawy*, red. R. Kuch, Lublin 1991, s. 270–271.

Summary

Assumptions and a scope of an teaching programs' implementation in public common schools in the Lublin area (1944–1948)

The implementation of new political and ideological rules to the government of post-war Poland also contributed to changes in the education system. Communists empowered their dominion by, *alter alia*, propagation of education and disposal of illiteracy. They realized that intelligent groups would approach unwillingly to the PKWN manifest ideology. To hold their power and create socialistic Poland they had to quickly and effectively change the awareness of the whole society. It was preferable to start from the youngest generation, from children at schools. That was why PKWN, and especially the Education Department, engaged all its forces to rebuild the education system. This objective was treated almost on an equal footing with the economic reconstruction.

Teaching programs based on shallow Marxism and materialism were introduced into schools. The reality was shown in a spirit of classes' fighting, history, especially the newest one, was interpreted along the Soviet perspective.

The program assumptions ruling in public common schools and introduced by contemporary government were shown in the article. An effort was also made to describe their implementation level and barriers connected with them in the area of Scholastic District of Lublin.